

**ЛЕКСИЧНІ ВПРАВИ У СИСТЕМІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО
ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА**

У статті розкрито роль лексичних вправ як важливого складника у процесі формування лексичної компетенції майбутнього вчителя-філолога, визначено їх групи і типи з урахуванням різних наукових підходів до вивчення словникового складу сучасної української мови та їх значущість у подальшій професійній діяльності.

Ключові слова: лексичні вправи, професійно-педагогічна компетентність, лексична компетенція, лексема, семема, лексичне значення, сема, лексико-семантична система, словниковий склад мови.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку вищої педагогічної освіти, зорієнтованої на забезпечення високого рівня якості підготовки педагогічних кадрів відповідно до концепції формування успішного, конкурентоздатного спеціаліста інноваційного типу в контексті національного самовизначення і європейської інтеграції українського суспільства, особливих пріоритетів набуває розробка методичних технологій у засвоєнні майбутніми фахівцями професійно значущих теоретичних засад певної галузі лінгвістичних знань та формування на їх основі відповідних умінь і навичок. Для нашої розвідки слушним є зауваження Л. Мацько, згідно з яким «цілеспрямованість на інтелектуальне зростання, творчий пошук, духовні устремління вимагають від кожної молоді людини інтенсивного вивчення мови, оволодіння лексиконом, виражальними засобами, бо мова є й засобом інтелектуально-культурних досягнень і способом їх репрезентації в суспільстві» [5, с. 30].

Особливо це стосується майбутніх учителів української мови, для яких досконале володіння одиницями і категоріями мовної структури та високим рівнем мовлення і всіма засобами комунікації є основою їх подальшої успішної професійної діяльності. Відтак, проєктувальні дії викладача-лінгвіста вищої школи в організації навчальної діяльності студентів мають забезпечити повноцінні умови для формування самодостатньої особистості педагога-професіонала, здатного усвідомлено і відповідально ставитися до навчання як основного чинника майбутнього фаху, бути поінформованим у найновіших здобутках мовознавчої науки і володіти сучасними уміннями і навичками роботи з мовним матеріалом. При цьому особливої актуальності набувають лінгвометодичні підходи до формування важливих складників професійної компетентності майбутнього вчителя-словесника. Принагідно зазначимо, що, професійно-педагогічна компетентність – це інтегративна здібність особистості педагога, яка характеризує її предметну обізнаність, професійні уміння і навички, особистий досвід, спрямованість на перспективи у роботі, відкритість для динамічного збагачення знаннями, впевненість у собі та спроможність досягти визначних результатів [6].

Відтак, особливої значущості у підготовці майбутніх педагогів-словесників набуває лінгвістична компетенція, яка охоплює професійно необхідний обсяг знань, умінь і навичок. Одним із її складників є і лексична компетенція, важливим методом формування якої є вправи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Лексико-семантична система – одна із найскладніших у мовній організації, що, на думку дослідників, зумовлено багатовимірністю її структури, неоднорідністю її одиниць, різноманітністю відображених у них відношень і відкритістю для постійного поповнення новими одиницями (словами та значеннями) [4, с. 262]. Наукові засади системного вивчення словникового складу мови закладали праці багатьох відомих учених (Л. Булаховський, Ф. Буслаєв, В. фон Гумбольдт, Г. Іпсен, К. Мейер, С. Огден, Д. Овсянниково-Куликовський, Г. Остгоф, Г. Пауль, М. Покровський, О. Потєбня, О. Смирницький, Й. Трір, О. Шахматов, Г. Шухардт, Л. Щерба та ін.). Особливо слід назвати тих науковців, які розглядали системні відношення (парадигматичні та синтагматичні) у словниковому складі мови, дослідили структуру лексичного значення, особливості функціонування лексичних категорій тощо (Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, В. Ващенко, О. Вольф, В. Виноградов, В. Гак, О. Дзивак, А. Зеленько, В. Звегінцев, Т. Космеда, М. Кочерган, В. Левицький, Т. Линник, Л. Лисиченко, І. Олійник, Б. Плотніков, В. Русанівський, Ж. Соколовська, С. Сердобинцев, О. Тараненко, Т. Усатенко,

Г. Уфимцева, Н. Цветкова, М. Шанський, Д. Шмельов та ін.).

Теоретико-методологічні положення відомих науковців стали підґрунтям для методичної організації роботи над формуванням лексичних норм, збагачення словника учнів ученими минулого, зокрібно Я. Коменського, К. Ушинського, Ф. Буслаєва, М. Рибнікова, С. Чавдарова. Значне місце приділив означеному аспекту В. Сухомлинський. Проектуванням лінгвометодичних технологій, спрямованих на формування лексичної компетенції як складника мовної особистості, присвячено навчальні посібники, дисертаційні дослідження й окремі публікації О. Біляєва, Н. Гац, Н. Голуб, Т. Грубої, Л. Мацько, Л. Марченко, Н. Лазаренко, М. Пентилюк, К. Пономарьової, Л. Попової, О. Потапенка, В. Собко, Л. Скуратівського, В. Тихоші, Г. Ткачук, Т. Форостюк, Н. Янчук та інших.

Однак науковий поступ у галузі лексикології, зумовлений застосуванням таких парадигм, як структуралістська, когнітивна, комунікативна, функціональна та інші, потребує модифікації традиційної методики опанування студентами лексикологічними знаннями, уміннями і навичками.

Формування цілей статті. Зазначене вище й окреслює мету нашої публікації – охарактеризувати систему лексичних вправ із сучасної української мови, спрямовану на формування професійно значущих компетенцій майбутніх учителів української мови.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів.

Формування лексичної компетенції студентів-філологів у процесі засвоєння лексикологічної теорії (семасіології, ономасіології, етимології, походження лексики української мови і її груп за стилістичним використанням та сферою і ступенем уживання) є ключовими завданнями вивчення відповідного розділу у вищій школі. Оволодіння лексикою української мови як системою забезпечує формування у студентів поняття про національну мовну картину світу, дозволяє виявити національну культурну специфіку сегментування світу, тобто суттєвих для певного народу елементів, і явищ, зафіксованих у системі мовних значень, адже саме в лексиці відбито своєрідність національного світосприйняття, у ній зберігаються найсуттєвіші риси національно-мовної культури [3].

Важлива роль в опануванні професійно значущими компетенціями належить вправам як повторюваному виконанню дій з метою засвоєння знань і вироблення мовних та мовленнєвих умінь і навичок [7, с. 32]. У лінгвометодиці до лексичних відносять вправи, спрямовані на ознайомлення із словниковим складом мови як системою, свідоме засвоєння основних її понять і формування лінгвістичних, мовленнєвих і комунікативно-дискурсивних умінь. Пропонована система лексичних вправ спирається на такі принципи:

1) зміст вправ має відповідати обсягу сучасних теоретичних відомостей про лексичний склад мови з урахуванням різних наукових парадигм;

2) система вправ і їх типи визначаються дидактичними цілями, характером і специфікою лінгвістичної природи та особливостей реалізації в мовленні лексичних явищ, має відповідати логіці їх засвоєння, побудованій від загального до конкретного;

3) вправи повинні забезпечувати формування лексичних умінь і навичок і добиратися таким чином, щоб у процесі їх виконання студенти все більше наближалися до самостійного пошуку: від аналізу лексичних явищ у пропонованому викладачем мовному матеріалі (окремих словах, словосполученнях, реченнях, текстах) до їх уживання у власних висловлюваннях;

4) система вправ має сприяти розвитку когнітивної, пошуково-дослідницької та творчої діяльності студентів.

У розробці системи лексичних вправ нами враховуються основні лінгвістичні методи і методики вивчення словникового складу мови, зокрема: системно-описовий, структурно-семантичний, когнітивний, комунікативно-дискурсивний, функціонально-прагматичний, що забезпечує комплексний підхід до вивчення слова в єдності його форми, значення і функції, а лексико-семантичної системи мови в цілому як основного репрезентанта концептуальної картини світу в національній мовній картині світу.

Як відомо, типологія лінгвістичних вправ досить різноманітна і спирається на різні критерії, зокрема: зміст навчання, форма і методика проведення, ступінь складності і самостійності, дидактична мета, характер розумових дій, ступінь самостійності у виконанні тощо. Беручи до уваги різні типи вправ, що пропонує сучасна лінгводидактика, відповідно до вимог навчальної програми з лексикології у нашій практиці система лексичних вправ охоплює такі групи:

1) вправи, що забезпечують усвідомлення студентами основних одиниць лексико-семантичного рівня: слово – лексема – семема, слово – поняття – концепт, лексема і словоформа; розуміння сутності лексичного значення з урахуванням аналітичного, функціонального,

операційного, діяльнісно-антропоцентричного підходів та знання його типології відповідно до таких критеріїв, як: 1) ступінь узагальнення (слова з конкретним і з абстрактним значенням); 2) ступінь мотивування (непохідні (первинні) і похідні (вторинні)); 3) характер лексичної сполучуваності (вільні і зв'язані); 4) характер відношень до предмета (денотативне), поняття (сигніфікативне), позамовної дійсності (концептуальне); емотивної сфери людини (конотативне); контексту (контекстуальне);

2) вправи на засвоєння студентами семної структури лексичного значення;

3) вправи на усвідомлення різних видів парадигматичних зв'язків у лексиці, на основі яких слова, незважаючи на їх відносну автономність, взаємопов'язані між собою спільністю чи відмінністю форми і значення або однієї із цих ознак і утворюють певні опозиції, та синтагматичних відношень, наявних між послідовно розташованими лексичними одиницями у висловленні, на розуміння ключових понять лексичної парадигматики, зокрема лексико-семантичного поля і лексико-семантичної групи, а також лексико-семантичних категорій (синонімів, антонімів, гіперонімів, гіпонімів, партитивів, голонімів, еквонімів тощо) як основних репрезентантів концепту та його складників;

4) вправи на розрізнення груп лексики за походженням (споконвічної і запозиченої), за стилістичним використанням (стилістично нейтральна і стилістично маркована), за сферою вживання (загальнонародна і лексика обмеженого вживання), за ступенем функціонування (активна і пасивна).

Зазначені групи вправ відтворюють зміст обов'язкових навчальних відомостей з лексикології, якими мають опанувати студенти, і спрямовані на формування ключових умінь і навичок, зокрема:

– виділяти в тексті лексичні одиниці за диференційними ознаками; розрізняти лексичне і граматичне значення слова, з'ясовувати особливості реалізації лексеми у мовленні (семемі, словоформі) тощо;

– розкривати семантику слова різними способами семантизації, встановлювати семний склад лексеми;

– визначати типи лексичного значення за різними критеріями та їх роль у відтворенні позамовної дійсності і різноманітних оцінок відповідних денотатів мовцями;

– виявляти лексико-семантичні групи слів, давати їх всебічну лінгвістичну характеристику; розрізняти лексико-семантичні явища за диференційними ознаками; групувати лексеми за характером лексичного значення, парадигматичних відношень;

– усвідомлювати роль лексичних засобів у відтворенні концептуальної картини світу;

– добирати відповідні лексеми, уживати їх у власних висловлюваннях відповідно до теми, мети, стилю, типу висловлювання, комунікативних потреб;

– з'ясовувати походження слова самостійно за специфічними ознаками та з використанням словників; групувати лексеми за походженням і тематичним значенням; розкривати лексичне значення і джерела походження іншомовних слів; користуватися словником іншомовних слів;

– виявляти групи лексики за функціональним призначенням, групувати її за використанням, стилістичним уживанням і ступенем активності, розкривати їх функціонально-комунікативне призначення;

– робити лексикологічний аналіз слова та тексту;

– розширювати власний словниковий запас, користуватися лексичними засобами мови у різних дискурсах;

– редагувати висловлювання відповідно до лексико-стилістичних норм тощо.

Вправи кожної групи можуть охоплювати завдання аналітичного, пошукового-дослідницького, конструктивного, мовленнєво-комунікативного, творчого характеру. Вони організуються, як правило, на основі зв'язних висловлювань, речень, словосполучень або окремих слів і передбачають такі типи завдань:

– рефлексивно-когнітивні;

– структурно-семантичні;

– аналітико-дослідницькі;

– конструктивно-пошукові та функціонально-стилістичні;

– комунікативно-дискурсивні.

Розглянемо зміст кожної із визначених груп завдань.

1) **Рефлексивно-когнітивні завдання**, які зорієнтовані на встановлення рівня і ступеня усвідомлення студентами одержаних під час лекцій та в процесі самостійної роботи (опрацювання основної і додаткової літератури, самостійний пошук необхідної інформації з теми, анотування чи

складання тез, створення або заповнення узагальнювальних таблиць, схем, складання алгоритмів вирішення проблемних питань тощо) знань навчального матеріалу, розуміння основних понять теми, вміння узагальнювати теоретичні відомості, робити власні висновки тощо, а також оцінювати й аналізувати власну навчальну діяльність, корегувати допущені в процесі відповіді недоліки й неточності. Завдання такого типу формуємо інфінітивними формами дієслів типу: *розкрити, обґрунтувати, з'ясувати, порівняти, довести тощо*. Так, для усвідомлення відмінностей між такими лінгвістичними термінами, як *слово* – основна одиниця мови, *лексема* – основна одиниця лексико-семантичного рівня, що являє собою сукупність усіх форм і значень слова, *словоформа* (граматична форма слова, яка відрізняється від іншої форми лише граматичним значенням, належить до морфологічних явищ і є одиницею мовлення) пропонуємо завдання на порівняння лексикографічного і контекстуального матеріалу, з'ясування лексичного значення (самостійно або за тлумачним словником), вибір із поданого переліку можливих лексико-семантичних варіантів лексеми відповідно до контексту тощо. Наприклад:

– **Порівняти словникові статті наведених слів і речення, у яких вони вжиті. Визначити лексичне значення поданих слів у реченні. Обґрунтувати відмінність таких лінгвістичних понять, як слово, лексема, семема (лексико-семантичний варіант) і словоформа.**

Подібні завдання рекомендуємо і для перевірки обсягу знань та ступеня їх усвідомлення у вирішенні практичних завдань про типи лексичного значення, лексико-семантичне поле, семасіологічні категорії тощо. Наприклад:

– **З'ясувати, за якими критеріями виокремлюють типи лексичного значення слова. Прочитати текст. Виділити лексеми за ступенем узагальнення лексичного значення та ступенем мотивування;**

– Прочитати подані словосполучення. Назвати лексеми з вільним і зв'язаним лексичним значенням, визначити види зв'язаного значення. Обґрунтувати.

Живе джерело, ангельське терпіння, мовна особистість, аристократ духу, грати з вогнем, подивитися вовком, працювати вчителем.

– **Прочитати текст. Визначити тему і головну думку та стиль. Довести. Виконати за текстом такі завдання: 1. Виписати 5 полісемічних лексем різних частин мови, розкрити їх лексичне значення. 2. Виписати словосполучення, у яких слова вжиті в переносному значенні, підкреслити їх, з'ясувати вид переносного значення.**

І так минав нам час. Осінь танула, як воскова свічка, ставала все прозорішою й легшою. Жадна земля випила за літо сонце, і воно стало бліде, анемічне. А земля мусила вмирати од голоду й спраги, бо чаша сонця стала порожня. Вже блакитний шовк неба покритися мереживом чорних гіллячок, наче ажурною мантильєю. Потому почалися дощі і вітри. Природа довго боролась, шуміла, протестувала і не хотіла скоритись. А таки мусила. В покорі нижче спустилось сіре та обважніле небо і придушило дах домів у містечку та верхечки дерев (М. Коцюбинський).

– **Довести системність лексико-семантичного рівня мови. Розкрити особливість парадигматичних і синтагматичних зв'язків у лексиці. З'ясувати сутність і структуру лексико-семантичного поля і лексико-семантичної групи. Прочитати текст. Виписати лексеми, які структурують ЛСП «ПОГОДА», поділити їх на лексико-семантичні групи. Висловити судження про взаємозв'язок ЛСП і концепту як ментального утворення.**

Такий дощ буває лише влітку. Ураз насупилося небо, ще годину тому ясне-яснісіньке, затріпотіли тендітні берізки, зашелестіла суха мертвотна трава. Потріскана від спеки, як старечі руки від тяжкої роботи, земля німотно чекала порятунку. Раптом пронеслася хвиля вітру. Потім ще й ще. Затарабанили по землі дички, гучно забабахкали в садку яблука. Червоним язиком спалахнула блискавка, за нею прокотився грім. Як зерна на голодний стіл, упали на землю перші великі краплі дощу. І вона ніби аж зітхнула з полегкістю. А вітер шаленів, здіймав стовпи пилу, перемішував їх із сухим листям і травою, кружляв ними досхочу, а потім жбурляв знову на землю. Дощ густішав і раптом полив так дужо, так владно й сильно, що вітер боязко затих, звільнивши йому дорогу. Земля, змучена спрагою, своїми потрісканими губами пила воду. Пила захлинаючись, насолоджуючись, радіючи. Засміялася вода в калюжах під босими ногами дівчорі, яка почала розбігатися по домівках, наполохана рясним дощем, громом і блискавками. Поміж стеблинками сухої трави засяяла прозелень, відсвіжена цілюшою вологою. А дощ усе лив і лив. (За З. Кучерявою).

– **Охарактеризувати явище синонімії в українській мові, користуючись опорною таблицею. З'ясувати, за якими критеріями класифікуються синоніми. Назвати їх типи. Проаналізувати подані синонімічні ряди. Визначити домінанту та види синонімів.**

Праця – робота – заняття – діло – труд; гарний – хороший – красивий – красний – чепурний – вродливий – гожий – пригожий – миловидний – прегарний – чарівний – файний – лепський; думати – мислити – мізкувати – метикувати; юнак – хлопець – молодик – парубок; бігти – летіти – мчати – чкурнути – скакати.

2) **Структурно-семантичні завдання** зорієнтовані на з'ясування структури лексичного значення, основою яких є компонентний аналіз, за допомогою котрого виокремлюються семи – мінімальні елементи лексичного значення слова [2, с. 45]. Для цього на першому етапі ознайомлення студентів із різними типами сем у структурі лексичного значення використовуємо вправи аналітичного характеру, які організуються на основі статей тлумачних словників і передбачають лексикографічну процедуру, що базується на аналізі словникових дефініцій, за якої кожне значуще слово у словниковому тлумаченні приймається за самостійний семантичний компонент. У процесі виконання завдань такого типу студенти засвоюють структуру лексичного значення, різновиди сем (інтегральних і диференційних, домінантних і недомінантних, а також типи інтенціональних сем за родо-видовими зв'язками (гіперсеми та гіпосеми). Важливо також, щоб студенти усвідомили різновиди сем за здатністю виконувати номінативну функцію, відповідно до чого виокремлюють граматичні, словотвірні і лексичні.

Особливу увагу у процесі роботи над засвоєнням семної будови лексичного значення слід приділяти завданням на розрізнення слів, основу яких становлять лексичні семи. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу студентів, що лексичним семам властивий менший ступінь узагальнення, ніж граматичним і словотвірним, вони входять до складу лексичного значення, пов'язані з одиницями (словами), здатними самостійно виконувати номінативну функцію [1].

За способом відображення навколишнього світу лексичні семи поділяють на когнітивні (логіко-понятійні) та прагматичні (конотативні). Когнітивні семи вносять до значення слова об'єктивовану інформацію про відображену дійсність, а прагматичні – суб'єктивно-оцінну, вказуючи на емоційне ставлення мовця до денотата (референта), позначуваного словом [1]. При цьому студенти мають засвоїти, що когнітивні семи є основою когнітивного значення слова, а прагматичні – конотативного значення. Крім того, у процесі засвоєння структури лексичного значення майбутні вчителі мають усвідомити, що у словниковому складі української мови функціонують слова з лексичним значенням, у структурі якого наявні лише когнітивні семи, когнітивні і прагматичні або тільки прагматичні семи.

Вправи такого типу можуть передбачати передусім роботу із словниковими статтями тлумачних словників, спостереження на основі тексту і групування слів за набором спільних сем, добір лексем за описом структурних компонентів їх лексичного значення, логічне тлумачення у тексті слів, що позначають поняття позамовної дійсності, безпосередньо пов'язані із життям і діяльністю людини. Крім того, слід урахувати, що дослідження семної структури значення слова в синтагматичі проводиться з урахуванням умов контексту і мовної ситуації. Наприклад:

– **Прочитати висловлювання. Поміркувати, яка архісема їх об'єднує. Встановити, користуючись тлумачними словниками, семну структуру виділених слів. З'ясувати домінантні і недомінантні семи.**

1. Початок науки – розум, початок розуму – терпіння (Е. Капієв). 2. Болото іноді справляє враження глибини (С. Є. Лец). 3. **Справжній філософ** – той, хто, не хвастаючись, володіє тією мудрістю, якою хвастаються ті, хто нею не володіє (Жан д'Аламбер).

– **З'ясувати на основі компонентного аналізу, які з наведених слів належать до полісемічних, а які до омонімічних: кадри, сухий, чай, голова, праця, гриф, склад, розчиняти, твердий.**

– **Згрупувати подані лексеми за інтегральними семами.**

Лось, літак, гімн, деркач, герб, беркут, нормальний, гвинтокрил, сокіл, лиска, аеростат, орел, лань, дирижабль, яструб, звичайний, планер, прапор, козуля, куріпка, типовий.

– **Виписати з поданого висловлювання спочатку лексеми з когнітивними семами, а потім з конотативними. Відповідь обґрунтувати. З'ясувати, роль слів з кожним типом сем у розкритті теми висловлювання та вираження стильових ознак.**

Потрібна маленька монографія на таку тему, як вплив одягу вчителя на характер учнів, вплив міміки вчителя на виховання характеру учня. Все це найдрібніші деталі, які вимагають уваги. Адже навіть Гоголь у своєму «Ревізорі» звернув увагу на те, що інший вчитель таку фізіономію скорчить,

що хоч святих винось (А. С. Макаренко).

3) Аналітико-дослідницькі завдання забезпечують формування у студентів умінь віднаходити виучувані явища, давати їх лінгвістичну характеристику, порівнювати, зіставляти, розрізняти їх, групувати за спільними ознаками тощо. Зокрема:

– **Прочитати висловлювання, виписати лексеми, що перебувають у гіпонімічних відношеннях. Визначити гіпероніми і гіпоніми. Пояснити.**

1. Для витинанок папір фарбують у червоний, рожевий, синій, зелений кольори, а також користуються вохрою. (Н. Кочережко). 2. І надумав писати художню прозу. І тут же народився якийсь роман про село (З журналу). 3. З лісоскладу приволик дерева чимало (П. Глазовий); Його батько робив сопілки з липи (П. Панч); Це була з чорного буку, блискуче шліфована шестигранна палиця (І. Ле); Найкращі бандури роблять з верби. Одна тонна пресованої берези дозволяє заощадити вісім тон бронзи (З газет).

– **Записати подані слова. Визначити тип парадигматичних відношень між ними. З'ясувати, які з лексем є партитивами, а які – голонімами.**

Колос – зерно, скибка – хлібина, хата – вікно, наука – лінгвістика, область – район, місяць – серпень, діалект – говірка, університет – факультет – кафедра, цех – завод.

– **З поданих висловлювань виписати лексеми, поєднані еквонімічними відношеннями. Дібрати до них гіперонім. Сутність термінів пояснити.**

1. Червоний мак, сині волошки, рожеві левкої, айстри фіалкові, білі, темно-рожеві – такий різнобарвний килим розстелився перед домом і блищав, усміхався назустріч небу, назустріч сонцю (Н. Романович-Ткаченко). 2. Більшість істот мають спокійний вигляд: слони, носороги, косулі, ящірки й жаби завмерли, споглядаючи вулиці й будівлі. На п'єдесталі скульптури, що зображує смертельну боротьбу орла з пантерою, накреслено автограф майстра й дату створення композиції (О. Седак).

– **Прочитати тексти. Виокремити антоніми, згрупувати за частинами мови. З'ясувати їх групи за семантикою та визначити різновид за характером протилежності. Окремо записати контекстуальні антоніми. Обґрунтувати.**

1. А чого то думи людські бувають ясні, мов день, і темні, як ніч. І приходять радісні думи вночі...Й приходять сумні думи вдень. То веселими соловейками прилітають, то чорними круками сідають на мою важку зболену голову... А ясні думи полохливі, неначе високі горді птахи, та й утікають від лихого слова чи події, що важким каменем падає на душу.

2. Україна – країна смутку і краси, країна, де найбільше люблять волю і найменше мають її, країна гарячої любові до народу і чорної йому зради.

3. Мчаться тут містери добрі й недобрі, білі, чорні, старі, молоді. Правдиві, брехливі...Поруч у потоці летять витончена душа і свиняче рило, геній і вбоге ніщо. Мчать щасливі й нещасливі, скромні й пихаті, люди низів і верхів, сповнені любові й підступності... (З творів українських письменників).

– **Прочитати наведені пари слів. Виділити серед них пароніми.**

Абонент – абонемент, прощання – прощення; радник – порадник; контакт – контракт; загартування – загартування; диктат – диктант; сталактит – сталагміт; лірик – лірник; опинитися – опинитися; розповісти – розповідати; показати – показувати; рідкий – рідкісний; малесенький – малюсінський; великий – величезний – величний; складний – складений – складовий; лайка – байка; диктор – диктатор; додаток – доданок.

– **Визначити вид антонімів. Поміркувати, чи всі спільнокореневі пари слів можна вважати антонімічними. Довести власні твердження.**

Позичати – віддавати, повний – неповний, провинна – невинність, рано – пізно, тішитися – журитися, нехіть – бажання, щастя – нещастя, низом – верхом, неповнота – повнота, неприхований – замкнутий, пасив – актив, малесенький – величенький, майбуття – минушина, далеко – зблизка, дисгармонійний – гармонійний, героїзм – страх, вогкий – сирий, бездушний – гуманний.

4). Конструктивно-пошукові та функціонально-стилістичні завдання передбачають вибір оптимальних для тексту варіантів лексем, заміну слів, добір слів різних груп, укладання тематичних словничків, пояснення доцільності використаних лексичних явищ, редагування тексту тощо. Наприклад:

– **Прочитати текст. Вибрати із наведених у дужках синонімів найбільш доречний для такого контексту.**

Хоч протягом тисячоліть чотири рази зміщували в (порі, часі, годині) Новолітування

(згадаймо: дайбожичі (ознаменовували, святкували, ушановували, проводили, відзначали) його весною, з прийняттям християнства перенесли на осінь, (згодом, пізніше, перегода) на перше січня за старим стилем і, нарешті, на перше січня за новим стилем), загальна обрядовість залишилася більш-менш (звичною, сталою, звичайною, непохитною). Так уже (зроду-віку, здавна, віддавна, спрадавна) заведено, що найпишніше (ознаменовували, святкували, ушановували, проводили, відзначали) напередодні Нового року, тобто опівночі. Цей час наші пращури (вважали, допускали, гадали, мислили, думали, убачали) чародійним, оскільки для (набожних, віруючих, христорлюбних, богомільних) розвидняється (небо, небозвід, небосхил, небовид), і вони можуть «просити у святих усе, що їм заманеться: перетворення води на вино, каменя на хліб, а глини на мед» (За В. Скуратівським).

– **Прочитати висловлювання. Віднайти явища оксиморону. Пояснити його лінгвістичну природу та художню-образну функцію.**

1. І в кожному мить торкають серця мого струни, й воно так солодко болить і все співає (В. Сосюра) 2. Йй, право, не страшно вмерти. А страшно мертвому жити (В. Симоненко). 3. Така хата тепла, що спотієш дрижати (Н. тв.). 3. І кожен з них несе по кілька ран, Що мовчки скрикують за кожним кроком (П. Воронько). 4. Ти чорним світлом ночі освітив Мої літа, тоді ще молодії... (М. Вінграновський). 5. Одне з найбільших лих цивілізації – це вчений дурень (К. Чапек).

5) Комунікативно-дискурсивні завдання мають переважно творчий характер і передбачають в основному створення власних висловлювань різних видів і жанрів відповідно до комунікативної мети, обставин, ситуації тощо. Студентам пропонується написання творів, есе, нарисів, підготовка репортажів, інформації для місцевих видань, радіо- і телепередач, тез для наукових видань тощо.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Практичний досвід засвідчує, що реалізація запропонованої системи вправ забезпечує формування у майбутніх учителів-словесників сучасних, професійно значущих знань, умінь і навичок, розширює їх знання про мовно-виражальні можливості рідної мови у відтворенні позамовної дійсності, стимулює й активізує їх когнітивну і мовленнєву діяльність, актуалізує і розширює індивідуальний активний словник. Подальшого висвітлення потребують ситуативно-асоціативні вправи, індивідуально-творчі завдання як складники процесу формування лексичної компетенції майбутніх учителів, їх готовність до педагогічного дискурсу.

Література

1. Бондар О. І. Сучасна українська літературна мова : підручник / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : Академія, 2006. – 367 с.
2. Васильев А. М. Единицы семантической системы языка / А. М. Васильев // Вопросы семантики. – М., 1971. – С. 44 – 47.
3. Іваненко Н. Системно-структурна організація лексико-семантичного поля «добро» в українській та англійській мовах / Надія Іваненко [електронний ресурс] // http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1560
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган – К. : Академія, 2003. – 463 с.
5. Мацько Л. І. Українська мова в педагогічному дискурсі. / Л. І. Мацько // Українська мова в освітньому просторі. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 24 – 35.
6. Орлов В. Ф. Професійне становлення вчителя як предмет педагогічних досліджень / В. Ф. Орлов // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1. – С. 42– 49.
7. Словник-довідник з української лінгводидактики [За загальною редакцією проф. М. Пентилюк] – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.

В. А. Калиш

ЛЕКСИЧЕСКИЕ УПРАЖНЕНИЯ В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СОВРЕМЕННОГО УЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

В статті раскрыто роль лексических упражнений как одной из важнейших составной формирования лексической компетенции будущего учителя-филолога, определено их группы и типы с учётом разных научных подходов к изучению словарного состава современного украинского языка и их значимость в дальнейшей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: лексические упражнения, профессионально-педагогическая компетентность, лексическая компетенция, лексема, семема, лексическое значение, сема, лексико-семантическая система, словарный состав языка.

VOCABULARY EXERCISES IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL PREPARATION OF MODERN TEACHER-PHILOLOGIST

The article deals with the role of the vocabulary exercises as an important component in the process of the forming of the future teacher-philologist's lexical competence, their groups and types were defined taking into account the different scientific approaches to the study of the vocabulary of the modern Ukrainian language and their significance in further professional activity.

Key words: vocabulary exercises, professional and pedagogical competence, lexical competence, lexeme, sememe, lexical meaning, sema, lexical-semantic system, the vocabulary of a language.

УДК 378

Н. О. Баранник

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ МОРФОЛОГІЇ

У статті розглядаються теоретичні відомості про функціонально-стилістичний підхід до вивчення морфології у вищій школі; пропонується система вправ і завдань із морфології, спрямованих на формування мовленнєвих умінь студентів.

Ключові слова: функціонально-стилістичний підхід, мовленнєві вміння, функціональна стилістика, стилістичні засоби, граматичні синоніми

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими завданнями. Відповідно до вимог Державної національної програми "Освіта" («Україна XXI століття»), Концепції мовної освіти в Україні невід'ємною ознакою освіченої, всебічно розвинутої особистості є висока мовленнєва культура, що передбачає вміння вільно, комунікативно виправдано володіти мовними засобами в будь-якій ситуації мовлення, аргументовано висловлювати свої думки, дотримуватися правил мовленнєвого етикету.

Проблема розвитку мовленнєвих умінь студентів набуває особливого значення в методичній науці й імперує до створення відповідної системи розвитку мовлення, удосконалення способів і засобів навчання. Підґрунтям вивчення мовних явищ у системі професійної філологічної підготовки мають бути компетентнісний, комунікативно-діяльнісний і функціонально-стилістичний підходи.

Слід зазначити, що суть функціонально-стилістичного аспекту вивчення української мови ґрунтується на взаємозв'язках функціональної стилістики з іншими розділами курсу сучасної української мови (фонетикою, лексикою, граматику). Функціональна стилістика, як відомо, досліджує мовні явища з боку їх функціонування і відрізняється від граматики та інших розділів тим, що розглядає виражальні можливості мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, виокремлення невирішених її частин. Концепція вивчення граматичних категорій у функціонально-стилістичному аспекті була розроблена представниками Празького лінгвістичного гуртка (Ф. Данеш, Й. Вахек, Е. Гаїчова), французького функціоналізму (Ш. Баллі, А. Мартіне, М. Мамудян), вітчизняного напрямку функціональної лінгвістики (О. Бондарко, І. Вихованець, А. Загнітко, Г. Золотова, Л. Мацько) [3].

У науково-методичній літературі функціонально-стилістичний підхід до вивчення мовних одиниць описано у працях російських і вітчизняних учених: С. Іконников, В. Капінос, Т. Ладиженська, С. Молодцова, Л. Федоренко, Т. Чижова, Н. Шведова; П. Дудик, В. Мельничайко, С. Караман, А. Коваль, П. Кордун, Л. Мацько, М. Пентилюк, О. Пономарів та ін. Методисти визначили предмет, основні поняття функціональної стилістики в шкільному курсі вивчення мови, окреслили коло стилістичних умінь і навичок, розробили характеристику методів і прийомів стилістичної роботи.

Однак, незважаючи на те, що функціонально-стилістичний підхід посідає чільне місце у світовій практиці навчання мови в загальноосвітній школі, у вищій школі цей напрям не знайшов належного застосування.

Мета статті – висвітлити теоретичні засади функціонально-стилістичного підходу до вивчення граматики у вищій школі та шляхи реалізації цього підходу за допомогою системи розроблених вправ і завдань.